

Кухарук О.

Сучасні психотерапевтичні концепції як джерело психотехнологічних форм соціально-психологічного мислення

Кухарук О. Сучасні психотерапевтичні концепції як джерело психотехнологічних форм соціально-психологічного мислення

У статті проаналізовано ключові соціально-психологічні ідеї, що виникають у рамках сучасних психотерапевтичних підходів. Визначено можливості для застосування цих ідей у класичній соціально-психологічній науці, з'ясовано основні закономірності появи та ключові характеристики психотехнологічних форм соціально-психологічного мислення, що з'являються у рамках психотерапевтичних концепцій. Головними характеристиками соціально-психологічних ідей, що виникають у рамках психотерапії названо: використання соціально-психологічного категоріального апарату із психотерапевтичною специфікою, вибіркоче використання напрацювань соціально-психологічної науки, використання неузгаальнених емпіричних результатів як підґрунтя до появи нових наукових ідей та концепцій та тенденція пояснювати засобами психотерапії ширше коло психічних явищ.

Ключові слова: психотерапія, соціально-психологічні ідеї, сучасні напрями психотерапії, соціально-психологічне мислення, психотехнологічні форми соціально-психологічного мислення.

Кухарук О. Современные психотерапевтические концепции как источник психотехнологических форм социально-психологического мышления.

В статье проанализированы ключевые социально-психологические идеи, которые возникают в рамках современных психотерапевтических направлений. Определены возможности для их использования в классической социально-психологической науке, установлены основные закономерности появления и ключевые характеристики психотехнологических форм социально-психологического мышления, которые появляются в рамках психотерапевтических концепций. Главными характеристиками социально-психологических идей, которые возникают в рамках психотерапии названо: использование социально-психологического категориального аппарата, избранное использование наработок социально-психологической науки, использование необобщенных эмпирических результатов как основы для появления новых объясняющих идей и концепций, тенденция ключевыми терапевтическими идеями объяснять более широкое поле понятий.

Ключевые слова: психотерапия, социально-психологические идеи, современные направления психотерапии, социально-психологическое мышление, психотехнологические формы социально-психологического мышления.

Kukharuk. O. Modern psychotherapeutic concepts as source of psychotechnological forms of social-psychological thinking.

The article dedicated to theoretical study of key social-psychological ideas which arise within the modern psychotherapeutic concepts. Main tendencies of their genesis are established, some opportunities of using such ideas in classical social-psychological studies are defined, key characteristics of psychotechnological forms of social-psychological thinking, which arise within psychotherapeutic concepts are described. Main characteristics of social-psychological ideas which appears within modern psychotherapeutic concepts are: using of social-psychological terms, selective usage of social-psychological scientific ideas, usage of non-generalized empirical data as an base for new concepts and explaining ideas, tendency to explain wide number of social-psychological phenomena's using only psychotherapeutic ideas.

Key words: psychotherapy, social-psychological ideas, modern psychotherapeutic concepts, social-psychological thinking, psychotechnological forms of social-psychological thinking.

Актуальність теми. Соціально-психологічні форми мислення поняття надзвичайно широке. Фактично у всіх галузях гуманітарного знання так чи інакше виникають ідеї, які можна класифікувати як соціально-психологічні. Однією із форм соціально-психологічного мислення є психотехнологічні форми. Ця форма соціально-психологічного мислення виникає на межі науки і практики і є на сьогодні однією з найбільш поширених. Сфера виникнення цих ідей досить широка – це і бізнес, і комунікації і психотерапія та багато інших сфер людського життя. Разом з тим соціальна психологія користується здобутками цих сфер досить обмежено. Особливе місце в структурі соціально-психологічного мислення посідають соціально-психологічні ідеї, що виникають на стику науки і практики – у сфері прикладної психотерапії. Ці ідеї містять у собі як знання із сфери наукової психології, так і узагальнення емпіричного досвіду, що здобувається в процесі психотерапевтичної роботи.

Мета статті полягає у описі психотехнологічних форм соціально-психологічного мислення, що виникають у межах психотерапевтичних концепцій та їх характерних рис, а також у визначенні їх потенціалу для розвитку соціальної психології.

Аналіз актуальних джерел. На сьогодні тема соціально-психологічного мислення в соціальній психології вивчена недостатньо. Перш за все розглядається соціально-психологічне мислення як феномен, його характерні ознаки та зміст. Рідше вивчається його сутність та евристичний потенціал [1]. Робляться успішні спроби вивчення різних його форм та проявів [2,3,4,5]. Однак психотехнологічні форми соціально-психологічного мислення є мало вивченою сферою.

Виклад основного матеріалу статті. Соціально-психологічні ідеї так чи інакше постійно виникають у рамках різних галузей психологічної науки та практики. Із появою і популяризацією кожної нової психологічної концепції, особливо терапевтичної, у її творців найчастіше виникає бажання

екстраполювати пояснювальну здібність своїх ідей в першу чергу на суміжні сфери, в тому числі і на сферу соціального буття людини.

Ця тенденція з'явилась із появою перших психологічних теорій особистості, на яких сьогодні переважно будуються терапевтичні практики. Для кращого розуміння причин появи та змісту сучасних психотехнологічних форм соціально-психологічного мислення у межах психотерапевтичних підходів варто звернутись до історичного аспекту проблеми.

Згідно із класичними підходами до вивчення історії соціальної психології перші наукові соціально-психологічні ідеї прийнято власне виділяти в межах теорій, що стали підґрунтям для більшості сучасних психотерапевтичних концепцій – психодинамічні, когнітивні, біхевіоральні та ін. [6].

Перші системні теорії особистості виникали в умовах певного вакууму у психології - неохопленим було надзвичайно широке коло психічних і соціально-психічних феноменів. А тому в більшості випадків вони мали характер загальнопсихологічних пояснювальних теорій [6].

Ґрунтовними засадами для початку розвитку класичної соціальної психології були теоретичні постулати щонайменше трьох класичних психологічних напрямів – біхевіоризму, психоаналізу та гештальттеорії. При цьому дослідники соціальної психології іноді розділяють гештальттеорію та теорію поля чи вводять таке поняття як когнітивні теорії (під якими об'єднують теорії поля і гештальттеорії) та ін. [6]. Проте факт залишається фактом - на Заході соціальна психологія почала свій розвиток саме на цих теоретичних постулатах. Це більш ніж закономірно – ці теорії мають характер «загальних». Останньою загальною теорією прийнято називати теорію поля К. Левіна, яка виникла у середині ХХ століття. З того часу бажання віднайти «всезагальну теорію» стало викликом для багатьох науковців. І хоча у світовій науці формально давно вже відмовились від

такого підходу, зосередившись на теоріях середнього рівня, бажання розширити межі пояснювальних можливостей.

Разом із соціальною психологією в межах цих підходів розвивались і терапевтичні техніки, з'являлись нові теорії особистості. Таким чином на початку розвитку психології як науки точок дотику психотерапії і соціальної психології було досить багато. З подальшим розвитком соціальної психології та психотерапії коло спільних інтересів дещо звужилось – з'явилися питомо терапевтичні та питомо соціально-психологічні теорії «середнього рівня», а також окремі психотерапевтичні техніки, напрями та вузькоспеціалізовані методи.

Для розуміння того у яких напрямках зараз розвиваються психотехнологічні форми соціально-психологічного мислення у рамках психотерапевтичних підходів варто згадати основний зміст соціально-психологічних ідей, які виникли в рамках перших загальних психологічних теорій.

Біхевіоризм – одна з найпотужніших течій американської психології, основним напрямком якої було вивчення поведінкових проявів психіки. Класичний варіант передбачав розгляд усіх психічних явищ як безпосередню реакцію на зовнішній стимул. Пізніше з'явилися проміжні змінні між стимулом і реакцією. У межах необіхевіоризму найчастіше вивчались моделі взаємодії людей, фрустрація та агресія, теорії навчання та ідеї соціального обміну [7]. Особливий інтерес для соціальної психології тут становить техніка соціальної психотерапії, яка по суті являла собою систему методів впливу на соціальну поведінку. Ці методи впливу використовувались для корекції всіх форм відхилень (девіантна поведінка, злочинність і т.д.) [8].

Основа *когнітивізму* – це розгляд соціальної поведінки з точки зору когнітивних процесів індивіда як істоти, здатної сприймати, переробляти інформацію, вибудовувати на цій основі цілісний, несуперечливий образ дійсності та керуватись ним у своїх діях. Головною рушійною силою є

бажання підтримки когнітивної рівноваги. Найбільш цікавими тут є погляди на здатність до пізнання та її обмеження і зокрема до побудови соціальних зв'язків [7].

Найбільш відомою у світі є *психоаналітична концепція*. З.Фройд висунув припущення про приховані психічні сили, головним джерелом яких є лібідо – сексуальний потяг загнаний у «підпілля» процесом соціалізації. З цього постали теорії групових процесів а також праці неофрейдистів (К.Хорні, Е. Фромма, Е.Еріксона та ін.) які розширили межі психоаналізу, позбавили пансексуалізму та ввели соціальний контекст. Найбільший вплив на розвиток соціальної психології справив К.Г. Юнг, що поставив на принципово нову основу вивчення соціальної психології, ввівши до нього поняття «архетип», як універсального способу структурування надіндивідуального досвіду. Історичною заслугою психоаналізу стало також запровадження практики соціально-психологічного тренінгу (Т-груп) та поштовх до формування гуманістичної психології [7].

Таким чином у перших ґрунтовних психологічних теоріях знайшло місце і для тлумачення соціальних процесів і для ідей що стосуються соціальної психології особистості. З часом відбувся розвиток галузевої психології, але психотерапевтичні напрями, як прямі «правонаступники» перших психологічних концепцій, іноді тяжіють до пояснення широкого кола психологічної проблематики (включаючи і соціально-психологічну) доступними їм засобами.

Ще однією причиною широкої представленості соціально-психологічних ідей у психотерапії є той факт, що вивчаючи особистість, її проблеми, травми, та психічні розлади фактично неможливо робити це ізольовано від її соціального буття особливостей спілкування, специфіки належності до великих та малих груп [6].

Отже у рамках більшості сучасних психотерапевтичних підходів соціально-психологічні ідеї найчастіше стосуються таких проблем як: спілкування як форма соціально-психологічного буття особистості (напр.

бар'єри у спілкуванні, проблеми взаєморозуміння, проблеми смислів, знаків і значень, проблеми соціальної перцепції тощо); соціалізація особистості (інститути соціалізації, засвоєння соціального досвіду); членство особистості в референтній групі (наприклад, сім'я, колектив), групова динаміка малих груп, рольові конфлікти у малих групах; належність особистості до великих соціальних груп (напр. культурні та етнічні конфлікти, їх вплив на психічне здоров'я).

З іншої сторони традиційно у соціальній психології розглядається три блоки проблем особистості – проблема соціалізації, проблема соціальних установок особистості, проблеми соціально-психологічних якостей та властивостей особистості [7]. Саме на стику цієї проблематики і виникає більшість психотехнологічних форм соціально-психологічного мислення.

Важливо зазначити - незважаючи на широку представленість соціально-психологічної проблематики у психотерапії реалізується особистісно-центрований підхід – соціальні явища, їх зміст, суть та закономірності існування цікавлять психотерапевтів в тій мірі наскільки вони впливають на життя психічне благополуччя клієнта.

Ще однією характеристикою соціально-психологічних ідей у межах терапевтичних концепцій є їх зосередженість на порушеннях та фрустраціях. Це логічно, адже метою терапії і є власне «усунення» психічних пошкоджень чи мінімізація їх шкідливих наслідків. Тому головний фокус психотерапевта це завжди фокус «норма-відхилення». Така ж закономірність прослідковується і у тлумаченні соціально-психологічних феноменів, найбільшу зацікавленість вони викликають тоді коли є загрозою психічному благополуччю особистості і розглядаються в першу чергу з точки зору усунення чи адаптації до цієї загрози.

Очевидно, що «психотерапевтичні» психотехнологічні форми соціально-психологічного мислення характеризуються тими ж ознаками що й соціально-психологічні ідеї, які виникають у інших сферах, де ми маємо справу із поєднанням науки і практики [8]. Це такі ознаки як: вільне

вживання соціально-психологічного категоріального апарату; вибіркоче використання напрацювань соціально-психологічної науки; використання незагальнених емпіричних результатів як підґрунтя до появи нових наукових ідей та концепцій, які стосуються соціальних явищ та тенденцій; швидка поява нових ідей та швидка втрата актуальності.

Однак варто зауважити, що є кілька помітних нюансів які різнять психотерапевтичні соціально-психологічні ідеї від інших психотехнологічних форм соціально-психологічного мислення. Першою суттєвою відмінністю від «непсихологічних» психотехнологічних форм соціально-психологічного мислення є той факт, що у сфері психотерапії є достатній арсенал власних емпіричних методів і вони часто подібні до соціально-психологічних, в той час як наприклад у сфері бізнесу чи масових комунікацій найчастіше використовують адаптовані до задач методи соціально-психологічної науки. Однак тут спостерігаємо іншу тенденцію – спроби теоретичними чи практичними методами психотерапії вивчати і пояснювати соціально-психологічні явища.

Також можна зазначити, що хоч у сфері психотерапії досить вільно трактуються соціально-психологічні терміни, та все ж їх вживання є усвідомленим та близьким до класичного розуміння ніж це прийнято у бізнесі середовищі, маркетингу чи менеджменті. У психотерапії зазвичай зберігається розуміння терміну, але він набуває більшої центрації на проблемах особистості, феномен розглядається з точки зору його значення. У психотерапії також більш помітні двосторонні зв'язки із соціальною психологією. Тут значно більше ніж у практичних сферах людського буття помітний вплив напрацювань соціальної психології, так само як і «терапевтичні» ідеї значно легше проникають у класичну соціальну психологію. Разом з тим закономірність швидкої появи нових та втрати актуальності старими ідеями характерне як для психотерапевтичної так і для інших практично орієнтованих сфер існування психотехнологічних форм соціально-психологічного мислення. Більше того, сама техніка

консультування зазнає трансформацій, формалізації та прицільного вивчення ефектів що виникають в результаті взаємодії терапевт-клієнт.

Саме ці основи консультування можна назвати загальними для всіх концепцій психотерапії. З іншої сторони розробка принципів консультування може стати цікавою для соціальної психології, в якості прийомів ефективного спілкування, які можуть бути використані для покращення взаєморозуміння між комунікаторами.

Наприклад, традиційно виділяють три важливих якості для ефективного консультування: повага до клієнта, доброзичливість, емпатія. Таким чином консультант повинен вміти стати на місце клієнта [9]. Виходячи за рамки психотерапії, у соціальній психології ці принципи можуть бути використані як основа для розробки технік взаєморозуміння. Більше того, описуючи техніку консультування психотерапевти яскраво ілюструють можливості та обмеження застосування різноманітних технік консультування, які успішно можна тлумачити як техніки ефективного спілкування в цілому.

Прийнято виділяти такі принципи спілкування терапевта з клієнтом [10]: доброзичливе і безоціночне ставлення до клієнта; орієнтація на норми і цінності клієнта; заборона давати поради; анонімність; розмежування особистих і професійних відносин; включеність клієнта в процес консультування.

Кожен із цих принципів має своє детальне тлумачення та реалізацію на рівні конкретних практик та механізмів, які можуть широко використовуватись у психології спілкування [9,10].

Особливий інтерес представляє собою і можливе використання комунікативних технік, що добре вивчені та застосовуються у консультуванні. Найчастіше це такі техніки, як: обмеженість мовлення консультанта в діалозі, наближення мови консультанта до мови клієнта, лаконічність і точність висловлювань консультанта, альтернативні формулювання, аналіз емоційних переживань, акцентування на емоційних

переживаннях, використання парадоксальних питань, використання інтерпретацій, уточнюючі і поглиблюючі формулювання, перефразування.

Ці та багато інших технік комунікації, які застосуються в процесі терапевтичної бесіди цікаві не стільки своєю новизною (вони детально описані в ряді робіт із психології спілкування), скільки практичною можливістю вивчення впливів, які вони чинять на особистість, можливістю для теоретичного узагальнення емпіричних знань із сфери соціальної психології.

Висновки:

1. Соціально-психологічні ідеї широко представлені у переважній більшості психотерапевтичних концепцій.
2. Причинами поширення соціально-психологічних ідей у психотерапевтичних концепціях є історична та змістовна спорідненість цих двох напрямів психології.
3. Основні точки дотику соціальної психології та психотерапії це - спілкування, процеси соціалізації, членство в групі та процеси ідентифікації, соціальні процеси та явища.
4. Головними ознаками психотехнологічних форм соціального мислення є фокусування на особистості та фокусування на відхиленнях від норми у природі соціально-психологічних феноменів.
5. Загальними ознаками всіх психотехнологічних форм соціально-психологічного мислення є: вибіркоче і вільне вживання соціально-психологічного категоріального апарату, схильність використовувати неузагальнені емпіричні дані, як основу для побудови теоретичних моделей, вибіркоче використання напрацювань соціальної психології, швидке виникнення нових ідей та швидка втрата актуальності.

Список використаних джерел.

Spysok vykorystanykh dzherel.

1. Слюсаревський М.М. Соціально-психологічне мислення: сутність і формопрояви / М.М. Слюсаревський // Наукові студії з соціальної та

політичної психології : зб. статей / НАПН України, Ін-т соц. та політ. психології. – К., 2014. . – Вип. 32(37) – С. 5-25

Sliusarevskiy M.M. Sotsialno-psykholohichne myslennia: sutnist i formoproivay/M.M. Sliusarevskiy// Naukovi studii z sotsialnoi ta politychnoi psykholohii : zb. statei / NAPN Ukrainy, In-t sots. ta polit. psykholohii. – К., 2014. . – Вур. 32(37) – С. 5-25

2. Жовтянська В.В. Теорія смислових трансформацій: вихідні засади та пояснювальний потенціал /В.В. Жовтянська// III Всеукраїнський психологічний конгрес з міжнародною участю "Особистість у сучасному світі". – К.: ДП "Інформаційно-аналітичне агентство", 2015.

Zhovtianska V.V. Teoriia smyslovykh transformatsii: vykhidni zasady ta poiasniuvalnyi potentsial /V.V. Zhovtianska// III Vseukrainskyi psykholohichnyi konhres z mizhnarodnoiu uchastiu "Osobystist u suchasnomu sviti". – К.: DP "Informatsiino-analitychne ahentstvo", 2015.

3. Кальницька Ю.С. Особистість в інтерпретації вітчизняних мислителів другої половини XIX - початку XX ст / Ю.С. Кальницька // III Всеукраїнський психологічний конгрес з міжнародною участю "Особистість у сучасному світі". - К.: ДП "Інформаційно-аналітичне агентство", 2015. - Ч. 2.

Kalnytska Iu.S. Osobystist v interpretatsii vitchyznianskykh myslyteliv druhoi polovyny XIX - pochatku XX st /Iu.S. Kalnytska// III Vseukrainskyi psykholohichnyi konhres z mizhnarodnoiu uchastiu "Osobystist u suchasnomu sviti". - К.: DP "Informatsiino-analitychne ahentstvo", 2015. - Ch. 2.

4. Слюсаревський М.М. Соціальна психологія: погляд у минуле в ім'я грядущого / М.М. Слюсаревський //Науково-популярний журнал «Світогляд». – № 3(53), 2015. – С. 18–21.

- Sliusarevskiy M.M. Sotsialna psykholohiia: pohliad u mynule v im'ia hriadushchoho /M.M. Sliusarevskiy //Naukovo-populiarnyi zhurnal «Svitohliad». – № 3(53), 2015. – S. 18–21.
5. Татенко В.О. Персонологія з позицій суб'єктно-вчинкового підходу / В.О. Татенко //Психологічні науки: проблеми і здобутки - К., 2015. – Вип. 7. – С. 277-293.
- Tatenko V.O. Personolohiia z pozytsii subiektno-vchynkovoho pidkходу / V.O. Tatenko // Psykholohichni nauky: problemy i zdobutky - К., 2015. – Вур. 7. – С. 277-293.
6. Андреева Г.М., Богомолова Н.Н., Петровская Л.А. «Зарубежная социальная психология XX столетия. Теоретические подходы» М., 2001
- Andreeva H.M., Bohomolova N.N., Petrovskaia L.A. «Zarubezhnaia sotsyalnaia psykholohiia XX stoletyia. Teoretycheskye podkhody» М., 2001
7. Основи соціальної психології: Навчальний посібник / О. А. Донченко, М. М. Слюсаревський, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко, Н. В. Хазратова та ін.; За ред. М. М. Слюсаревського. – К.: Міленіум, 2008
- Osnovy sotsialnoi psykholohii: Navchalnyi posibnyk / O. A. Donchenko, M. M. Sliusarevskiy, V. O. Tatenko, T. M. Tytarenko, N. V. Khazratova ta in.; Za red. M. M. Sliusarevskoho. – К.: Milenium, 2008
8. Кухарук О.Ю. Психотехнологічні форми соціально-психологічного мислення: визначення та основні характеристики //Психологічні науки: проблеми і здобутки. Зб.наук. праць – К., 2015 – Вип.8
- Kukharuk O.Iu. Psykhotekhnolohichni formy sotsialno-psykholohichnoho myslennia: vyznachennia ta osnovni kharakterystyky //Psykholohichni nauky: problemy i zdobutky. Zb.nauk. prats – К., 2015 – Вур.8
9. Вебер В. "Важные шаги к помогающему диалогу. Программа тренинга, основанная на практическом опыте" / Под общей редакцией В. Кагана и Е. Креславского. – СПб., 1998.

Veber V. "Vazhnyje shagi k pomogaiushchemu dyalogu. Programma treninga, osnovannaia na praktycheskom opytje" / Pod obshchei redaktsyei V. Kahana y E. Kreslavskoho. – SPb., 1998.

10. Алешина Ю.Е. Индивидуальное и семейное психологическое консультирование. — Изд. 2-е. — М.: Независимая фирма "Класс", 1999.

Aleshyna Yu.E. Indyvydualnoe I semeinoe psykhologicheskoe konsulytyrovanye. — Izd. 2-e. — M.: Nezavysyamaia fyрма "Klass", 1999

11. Психотерапевтическая энциклопедия. под ред. Б.Д. Карвасарского- изд 2-е издание - Спб, 2000.

Psykhoterapevtycheskaia entsyklopedyia. pod red. B.D. Karvasarskoho- izd 2-e izdaniye - Spb, 2000.

Авторська довідка: Кухарук Ольга, молодший науковий співробітник, Інститут соціальної та політичної психології НАПНУ. Тел: 097 3154602, email: kuharuk.o@gmail.com.

Авторская справка: Кухарук Ольга, младший научный сотрудник, Институт социальной и политической психологии НАПНУ. Тел: 097 3154602, email: kuharuk.o@gmail.com.

About author: Kukharuk Olga, junior researcher, Institute for Social and Political Psychology NAPSU. Tel: 097 3154602, email: kuharuk.o@gmail.com.